

zötti középhelyen az én nagyon is sokszor esik elő, de azazul annak a kétségnek, hogy hízelgő, megal-
kuvó és hazudozó legyen, akárcsak az államférfi,
abi, bár tudja, hogy hol az igazság, a közvélemény
hegyét is meg akarja tartani"). A klinikai tapasztalat és az elméleti spekuláció egyensúlya ebben a könyvben szerencsésebb, mint például a TÚL AZ ÓRÓMELVEN című munkában.

Freud tanulmányának – nem is kétséges – mint fontos tudománytörténeti dokumentumnak új és új lenyomatokban van helye a magyar könyvesboltokban, valahányszor csak elfogy. De ez a fajta kiadás inkább elidegeníti a pszichoanalízistól azokat, akik a bécsi mesterrel ismerkedve véletlenül vagy bármely más okból a Hatágú Síp-alapítvány reprintjét veszik majd a kezükbe.

Harmat Pál

MUMUSOK A GYEREKNEVELÉSSEN

Marie Winn: *Gyerekek gyermekkor nélkül*
Fordította és az utószót írta Lánzy András
Gondolat, 1990. 296 oldal, 120 Ft

Selma H. Fraiberg: *Varázssas évek*
Fordította Alpár Zsuzsa
Park Kiadó, 1990. 271 oldal, 169 Ft

Érdekes véletlen, hogy – két különböző kiadó gondozásában – éppen egyszerre jelent meg két olyan könyv, amelyekel szoros szálak fűznek össze. Nevezetesen az, hogy egyik könyv a másikat tekintve az általa tárgyalt probléma kiváló okai egyikének. Marie Winn ugyanis, aki könyvében azt fejtegeti, hogy milyen súlyos válságban van ma az amerikai gyereknevelés, s e válság okai után kutat, úgy véli, hogy a problémát részben – a pszichoanalízis gyereknevelési elvei mellett – éppen Selma Fraiberg pszichoanalitikus ihletettséggű gyereknevelési tanácsokat, sőt inkább gyereknevelési elveket, szemléletet adó könyve okozta.

Az előbbi Amerikában is csak nem olyan régen (a nyolcvanas évek elején) látott nap-

világot, míg a második még az ötvenes években.

Marie Winn könyve arról szól, hogy a mai amerikai gyerekek státusa megváltozott. Kissé végletesen azt állítja, hogy a mai amerikai gyerekek a szó hagyományos értelmében egyáltalán nem gyerekek. „Koraérettek, anyagi-
asak és mesterkéltek”, olvashatjuk már a könyv előszavában. E változás legsúlyosabb jeleként azt emeli ki, hogy a mai gyerekek korán kezdenek szexuális életet élni, tulajdonképpen akkor, amikor erre még nem érettek lelkiileg, hogy közülük sokan kábítószeresnek, s gyakori, hogy megszöknek szüleiktől. Ráadásul a szülők tehetedeknek érzik magukat e problémákkal szemben.

A szerző e jelenség elemzéséhez interjúkat készített gyerekekkel, szülőkkel, tanárokkal. Interjúalanyai nemcsak a fenti devianciáktól teljes mértékben „sújtott” családokból kerülnek ki, s természetesen a könyv is átfogóbban tárgyalja a problémát, hiszen a gyerekstátus mai megváltozását az átlagcsalád esetében nem a szélsőségek jellemzik. Az általános helyzet leírásából az derül ki, hogy a mai átlag amerikai gyerekek felnőttebbek a néhány évvel ezelő korábbiaknál, hiszen mindezekről a problémákról nagyon korán hallanak azok is, akik maguk nem kábítószeresnek, és nem élnek aktív szexuális életet. Emellett megszűnt a szülők s általában a felnőttek korábbi tekintélye, csökkent, sőt a szerző szerint egész egyszerűen el is tűnt a szülők és gyerekek világa közötti határvonal, a gyerekek beelátnak a felnőttek világába, ismerik annak problémáit, boldogtalanságait. Ezek a mai gyerekek már nem is „igazi” gyerekek, hiszen nem játszanak „igazi” játékokat, hanem ha – a tévéné mellett – egyáltalán játszanak, akkor főként videojátékok gombjait nyomogatják.

E mai helyzetképpel szembeállítja a „gyereknevelés aranykorának” tekintett korszakot, amelynek végét körülbelül a hatvanas évekre teszi. Véleménye szerint az akkori gyerekek számára még biztosítva volt a valódi védett gyerekkor, s éppen ezért e gyerekeket nem fenyegették a maihoz hasonló veszedelmek.

A kissé túlzónak tűnő, de valódi problémákat feltáró leírás a háttérben meghúzódó okok keresgelése közben azonban meglehetősen ellentmondásos s helyenként nagyon is

vitatatható állításokat fogalmaz meg. Alaptézise az, hogy a gyerekek életmódjának megváltozása magának a gyereknevelésnek, a gyereknevelési elveknek a megváltozására, nevezetesen azok liberalizálódására vezethető vissza. E liberalizálódási folyamat pedig szerinte tulajdonképpen nem más, mint a szülő és a gyermek közötti különbség elfeledése (amelyet talán éppen ezért nem is liberalizálódásnak, hanem demokratizálódásnak nevez), az „új középhkm” létrejötte, amelyben a gyerekeket a korábbi védelmezés helyett most az életre kívánja felkészíteni a felnőtt társadalom. A védelem és felkészítés illetően szembeállításra önmagában is abszurd, hiszen a gyereknevelésben nem létezhet egyik a másik nélkül. De ami még ennél is meglepőbb, úgy véli, a létrejött helyzetért alapvetően két tényező felelős: a pszichoanalízis és a családok felbomlása. E fejtegetések közben az „új középkori” egy olyan „aranykorral” állítja szembe, amely általánosan, a társadalom egészét átfogó formában soha nem is létezett. Az amerikai társadalom viszonya a gyerekekhez ugyanis már a harmincas években is sok szempontból ugyanolyan volt, mint amilyenek Winn a mai viszonyt leírja: a szülők sok vonatkozásban már akkor is egyenrangú félként kezelték gyerekeiket, s feladatuknak nem azt tekintették, hogy megóvják őket a külvilág hatásaitól, hanem hogy minél előbb leválásszák magukról.* Mindemellert e rózsás aranykor középosztályának az akkori valóban konzervatívabb elvek szerint nevelt gyermekeiből termelődött ki például a hippik nemzedéke, akik éppen ezen értékvilág kudarcát demonstrálják.

A megváltozott gyereknevelési módszerek részletes elemzésében azután egyre furcsább állításokkal találkozunk: A pszichoanalitikus-elméletekre épülő nevelési elmélet, illetve Fraiberg erről szóló könyve tehet arról, hogy a szülők elbizonytalanodtak szülői szerepükben, hiszen a pszichoanalitikus-elméletek azt állítják, hogy a gyerekkor, a szülő és gyermek

csecsemőkori kapcsolata döntő módon befolyásolhatja a gyermek, illetve a majdani felnőtt életét. Winn szerint ennek következtében alakul ki az a helyzet, hogy a szülők feladják a nevelést, s megfélemlenek a felnőttek és gyerekek alapvető különbözőségéről.

Ezen fejtegetések közben viszont ő feledkezik meg tökéletesen arról a – könyve egy pontján általa is megfogalmazott – tételtől, hogy a gyerekvilág a felnőttek világának tükré. Tükré egyrészt abban az egyszerűbb értelemben, hogy a gyerekeket körülvevő tárgyi, technikai világot a felnőttvilág tárgyai határozzák meg; amíg a felnőttek világában nem volt jelen a televízió s a video, amelynek révén bárki a nap bármely szakában bármi-kor hozzájuthat l'art pour l'art erőszakot, pornót, kábítószerrel hemutató – korábban szintén nem létezett – filmekhez, addig természetesen a gyerekek sem kerültek ilyesmink a közelébe. S mivel úgy tesz, mint ha a tárgyak csak a nevelők „elromlása” miatt kerülhetnének a gyerekek közelébe – hiába van igaza abban, hogy ez vélhetően valóban nem jó a gyerekeknek –, teljesen félreviszi a kérdést. Az újabb nemzedékek ugyanis az európai kultúrában mindig is számtalan olyan eszközzel rendelkeztek, amelyekkel elődeik nem, s olyan dolgokat tettek, amelyekkel szüleik generációja még nem, s ez mindig is okozott generációs ellentéteket. E váltások azonban az európai kultúra dinamizmusa miatt elkerülhetetlenek. A mai középgeneráció létrehozta a modern számítógépeket, az ifjabb nemzedéknek pedig már természetes lételeme, s az is kell legyen ahhoz, hogy felnőttként gond nélkül tudjon majd bántani vele. S mindez részben nyilvánvalóan éppen a videojátékoknak köszönhető. De ugyanez a folyamat játszódott le ötven évvel ezelőtt Amerikában az autó kapcsán is. S a könyv, mivel nem veszi ezt észre, magukat a mai gyerekgeneráció életében felhukkanó technikai újításokat is felelősnek tartja a gyerekkor megváltozásáért. Pedig az a probléma, hogy jó-e, ha a gyerekek – vagy akár a felnőttek is – szexfilmeket néznek és kábítószerrel, alapvetően más, nem keverhető össze azzal, hogy míg egyes generációk csutkababával nőnek fel, az ő gyerekeik már lego habaházzal játszanak, s az utánuk jövőeknek videojátékaik vannak. S ha még eltekintünk is attól, hogy így összemosszódik a világ változásai

* Vö. Margaret Mead és munkatársai kultúranthropológiai kutatásaival a különböző országok, kultúrák gyereknevelési szokásairól, gyerekekhez való viszonyáról. Margaret Mead and Martha Wolfenstein (eds.): CHILDHOOD IN CONTEMPORARY CULTURES. The University of Chicago Press, Chicago and London, 1955.

együtt járó természetes és szükségszerű, az idősebb nemzedékek által azonban negatívumként értékelt változások és azok a változások, amelyek következtében a gyerekek olyan dolgok közelébe kerülnek, melyek még a felnőttekre is károsak, Winn érvelésével kapcsolatban még egy probléma felmerül. A kábítószerelés valóban új jelenség, de lényegét tekintve nem különbözik attól a problémától, amelyet a gyerekek korai dohányzása okozott – pedig az még az „aranykorban” volt.

De a gyerekvilág a felnőttvilág tükré annyiban is, hogy a felnőttek csak addig tudják a gyerekek helyét egyértelműen meghatározni a világban, ameddig a magukéval is tisztában vannak. Ameddig a felnőttek nem bizonytalanok saját magukban, addig nevelési elveikben sem bizonytalaníthatók el. Ha igaz, hogy a felnőttek nem tudják, mit várnak el gyerekeiktől, illetve elvárásait nem képesek határozottan képviselni, akkor ők maguk bizonytalanok, s nem a gyereknevelési szakirodalom teszi őket azzá. (Arról nem is szólva, hogy vélhetően már az is a szülők elbizonytalanodását jelzi, hogy egyáltalán gyereknevelési „szakirodalmat” vásárolnak, legyen az akár Benjamin Spock konzervatívabb vagy Selma H. Fraiberg liberális szemléletű könyve.) S az általános bizonytalanság termeli ki a felnőttek kábítószerelését s a szexfilmek tömegének fogyasztását is, amely azután a gyerekekhez is eljut.

Marie Winn azt állítja, hogy a pszichoanalitikus-elméletből felnőtt és gyerek tökéletes pszichológiai azonossága következik, s hogy az ezek alapján megfogalmazott nevelési elvek liberalizmusa a gyermek sajátos tulajdonságainak figyelmen kívül hagyásához vezet. Pedig Selma Fraiberg mumusnak tekintett könyve olyan gyereknevelési eszmerendszert javall, amely a gyermek sajátosságait olyanira figyelembe veszi, hogy a szülő feladatává éppen a gyermeki lélek megértése válik, szemben a Winn által ideálisnak tartott egyszerű rendszabályozó, „fegyőri” szülőszereppel. Marie Winn tehát burkoltan azt állítja, hogy nem létezhet olyan liberális elveken nyugvó nevelés, amely ne tenné a gyermeket a szülővel „egyformává”, azaz amely ne tenné a gyerekeket védtelemné.

A családok felbomlására, a női munkavállalásra, emancipációra vonatkozó részek még

ennél is tovább mennek. Winn kezdetben még csak azt állítja, e jelenségek ahhoz vezetnek, hogy a szülők a megváltozott helyzetben házasságuk problémáit túlzottan megosztják gyerekeikkel. Majd arról ír, hogy a gyerekeket az élet borzalmaival terhelik manapság a modern nagyvárosi rémségekről szóló mesék is, míg az „aranykor” gyermekei – a szerinte csupa szépet és jót bemutató, valójában azonban például gyerekeiket az erdőben kitévő szülővel s más hasonló rémségekkel teli – tündérmesékkel találkoztak. Majd még tovább megy, s már azt olvashatjuk, hogy valaha – a gyereknevelés aranykorában – az amerikai elnök is éppolyan tekintéllyel bírt az általános amerikai családban, mint amilyen az apa a gyerek szemében, s azóta veszítették el az apák is tekintélyüket, amióta az amerikai családok rájöttek arra, hogy az amerikai elnökök sem feltétlenül feddhetetlen erkölcsű istenségek.

Annak a háttérben tehát, ahogy Marie Winn sajnálkozik azon, hogy a világ elkanyarodott egy korábbi – mint már említettük, tömegméréteket sohasem jellemző – ideáltól, két alaptézis rajzolódik ki, amelyeket kussé karikírozott formában a következőképpen lehetne megfogalmazni. A szerző véleménye szerint az általános amerikai felnőtt maga is gyermek, gyermekstátusban kell tartani, kell egy tekintély, akiben feltétlenül hihet, megbízhat, aki jó példát mutat, s akinek gyarlóságát – azaz tulajdonképpen emberi mivoltát – el kell tükölni, különben az embereknek a világ rendjébe vetett bizalma összeomlik, s arra sem lesznek képesek, hogy gyerekeiket tisztességesen neveljék. S a gyerekek eme tisztességes nevelése sem alapulhat máson, mint valamely tekintély feltétlen tiszteletén, amit ráadásul csak e feltétlen tekintély emberi gyarlóságai s általában a világ problémáinak az eltitkolása, eltagadása révén lehet elérni. Az átlagember elől tehát a valóságot rózsaszín cukormáz bevonattal kell eltakarítani, mert oly gyarlók, hogy nincs mód arra, hogy demokratikus módon szabályozott keretek között tisztességesek legyenek.

Amilyen mértékben végletesen elkötelezettje Marie Winn a ma más téren is uralkodó neokonzervatívizmusként a gyereknevelésben, ugyanannyira végletesen képviseli Selma Fraiberg könyve a liberális gyerekne-

velés egyedül üdvöztető voltát a hatvanas évek szellemiségével összhangban. E könyv a gyerekekrevelés akkor felmerült problémáira, részben az akkori középgeneráció és a hippinemzedék konfliktusára kíván választ adni.

A gyermeki fejlődés első öt évtől szól. Mint alcíme is – HOGYAN ÉRTSÜK MEG ÉS MIBENT KEZELJÜK A KORAI GYEREKKOR PROBLÉMÁIT? – utal rá, célja a gyerekkor, a kisgyerek világának megértése. Hozzá akarja segíteni a szülőket ahhoz, hogy gyereküket a gyerek problémáinak megértése révén hatékonyan tudják nevelni. Arra vonatkozóan ad tanácsot, hogyan kerülhetnek a szülők igazán közel gyerekeikhez (hogy azután e gyerekek ne érezzék őket olyan idegennek, ellenségesnek, mint amilyenek például a hippinemzedék érezte szüleit), s hogyan tehetik a gyermekek életét minél örömetelibbé, szorongásmentesebbé. Valódi megértéssel közeledik a kisgyermek felé, s példái az olvasó számára is érzékletessé teszik, mit is érezhet, gondolhat e varázsos években egy kisgyerek. Leírása nem kizárólag a pszichoanalitikus-elméleten nyugszik, Piaget munkásságának eredményei a gyermek kognitív fejlődéséről szintén fontos szerepet kapnak.

Három szakaszra bontva követi végig a fejlődést a születéstől öt éves korig, és sorra veszi e korszakok legalapvetőbb problémáit, nehézségeit. Az első másfél év kapcsán szól arról, hogyan ismerkedik meg a gyerek a tárgyi világgal, s hogyan kerül először szembe a tápláláson és a szobausztaságra szoktatáson keresztül a kultúra, a társadalom elvárásaival. Ez az egyik olyan pont, ahol Marie Winn támadja a könyvet, nem tartja ugyanis helyesnek, hogy a szobausztaságra szoktatásból a liberális felfogású szülők „problémát” csinálnak. Úgy gondolja, hogy ha ennek során a gyerek lelkével foglalkozik a szülő, akkor ezzel máris megteszi az egyik első lépést szülői hatalma elvesztése felé.

Fraiberg könyvében a fejlődés következőnek tárgyalt szakasza hároméves korig tart. Ebből a korszakból a gyerek saját mindenhatóságába vetett hitét, illetve realitásérzéke kialakulásának csirait elemzi. Megpróbálja megmutatni a szülőnek, hogyan segíthet a gyermeknek a valóság megkövetelte korlátok tudomásulvételében anélkül, hogy visszavonná e korlátok szükségességét.

A háromtól hatéves korosztályt tárgyaló fejezetben azután felbukkannak azok a kérdések, amelyek miatt a könyvet s a pszichoanalízist a legsúlyosabb vádak érik Winn részéről. Itt esik szó a Ödipusz-komplexusról, a szexuális nevelés kezdeteiről s a lelkiismeret kialakítása felé tett első lépésekről. A vádakkal ellentétben Fraiberg egyáltalán nem szószólója a szexuális szabadosságnak, a szülői tekintély felszámolásának sem. Azt az álláspontot képviseli például, hogy a gyermek ne saját „kutatómunkája” révén elégtise ki szexuális kíváncsiságát, hanem a szülőktől kapjon érdemi felvilágosítást, minthogy ezt csak tőle s nem a kortársaival való szexuális játék révén szerezhethet. S ha – ahogy Winn állítja – e könyv olvasása azt eredményezte, hogy a szülők szexuális kérdésekben teljesen szabadjára engedik gyerekeiket, ennek oka inkább az, hogy a korszak „félreolvasa” a művet. Igaz, Winn az „igazi” olvasattal sem ért talán egyet – szerinte ugyanis e kérdésekről beszélni sem kell.

A két szerző a lelkiismeret, fegyelem, büntetés, erkölcs kérdéseiben is szemben áll egymással. Fraiberg a büntetés lelkiismeret-felmentő szerepét hangsúlyozza, s ezért helyteleníti, míg Winn úgy gondolja, hogy ez az álláspont – a szexuális felvilágosítással egyetemben – szintén ahhoz vezet, hogy féltőként kezelik a gyereket. Szerinte ugyanis a gyermektől ekkor még nem követelhetünk lelkiismereten alapuló önkontrollt, s büntetés révén kell az általunk helytelennek ítélt cselekedetektől visszatartanunk.

Fraiberg azonban sajnos nem áll meg itt, nem elégszik meg azzal, hogy megismerteti az olvasóval, a szülővel azokat a jelenségeket és okokat, amelyek a gyermek fejlődésének különböző szakaszaiban állnak viselkedése mögött, s azokat az utakat, ahogy a szülő megértheti gyermekét, s segíthet neki problémái, nehézségei leküzdésében. A szülőnek nemcsak azt teszi feladatává, hogy vegye gyerekeit valóban emberszámba, s legyen gyerekének a képességeihez mérten lehető legjobb segítőtársa, hanem – s ennyiben igaz rá Marie Winn kritikája – azzal is megfenyegeti, hogy ha nem így tesz, s nem követi az ő – szerinte egyedül üdvöztető – liberális nevelési elveit, tönkreteszi gyerekeit. S a gyermek, akinek egészséges fejlődéséért csak és kizárólag

a szülő s az ő nevelési elvei, módszerei felelősek, még jó, ha csupán neurotikus s nem tökéletesen érzéketlen, lelkiismeret nélküli felnőtté válik.

Az a tény, hogy a két könyv egy időben jelenik meg Magyarországon, s hogy a kisgyerekes családokra vonatkozó szociológiai kutatások alapján feltehető, hogy olvasótáboruk nem különül el élesen egymástól, annak a ténynek a következménye, hogy a mai magyar társadalmat jellemző értékbizonytalanság a gyereknevelés terén is jelentkezik. A mai szülőgeneráció többségének már a szülei is a szocializmus alatt nőttek fel, jártak iskolába. A korszak minden életszférát érintő, de a többség által elutasított ideológiája e téren is megingatta a tradíciók biztonságát, de helyettük csak gyakran egymásnak s a tradíciók maradványainak ellentmondó értékfoszlányokat adott. Ennek az ellentmondásos helyzetnek a „terméke” egy olyan új szülőgeneráció, amelynek tagjai bizonytalanok szülői szerepükben, gyerekeikkel kapcsolatos elképzeléseikben, elvárásaikban. S kérdés, hogy e bizonytalanságon átsegítheti-e őket a temérdek – akár nagyon rokonszenves elveket valló, meggyőző módszereket javasoló – gyerekeveléssel foglalkozó „kézikönyv”.

Vajda Júlia

SZÉLJEGYZETEK A FELVILÁGOSODÁS DIALEKTIKÁJÁ-NAK MAGYAR FORDÍTÁSÁHOZ

Max Horkheimer–Theodor W. Adorno: A felvilágosodás dialektikája

Fordította Mayer József, Geréby György, Glavina Zsuzsa, Vörös I. Károly

Gmdolat–Atlantisz–Medvetánc, 1990 304 oldal, 160 Ft

Közel negyvenöt éves késéssel végre a szélesebb magyar olvasóközönség is kézbe vehette a Frankfurti Iskola talán legjelentősebb művét, A FELVILÁGOSODÁS DIALEKTIKÁJÁ-t. Ez a munka Adorno és Horkheimer közös erő-

széltéseinek eredményeként az amerikai emigrációban született meg a 40-es évek első felében. A szerzők munkahelyeül szolgáló Társadalomkutatási Intézet maga adta ki először a művet 1944-ben: sokszorosított formában és ötszáz példányban. A következő véglegesített kiadás Amszterdamban jelent meg 1947-ben, szintén nem túl nagy példányszámban. E kiadás egyes köteteit alkalomadtán még az 50-es évek végén is fel lehetett fedezni egy-egy könyvesbolt polcain. A 60-as évek társadalomkritikai szenzibilitása avatta a könyvet – Németországban – igazi bestsellerre. Horkheimer vonatkozásait követően 1969-ben készült el az első nagy példányszámú német kiadás, ezt hamarosan követte az angol fordítás. Ezután Adorno és Horkheimer közös könyve világszerte népszerűvé vált: ma az egyik legtöbbet hivatkozott és legtöbbet vitatott XX századi társadalomfilozófiai mű.

A könyv tanulmányozásakor – még mindig – a meghirdetett program elemzéséből érdemes kiindulni. Adorno és Horkheimer a 40-es évek első felében a XX. századi történelem egyik legsúlyosabb problémájával – a totalitarizmussal – próbált szembenézni. „Valóban nem kisebb célú tűzünk magunk elé – írják a szerzők az ELŐSZÓ-ban –, mint annak megértesítését, hogy miért süllyed az emberség egy újfajta barbárságba, ahelyett hogy valóban emberi állapotba lépne?” (11. o.) A kibontakozó barbárság elméletét Adorno és Horkheimer civilizációkritikai koncepcióként fogalmazta meg. A totalitarizmust úgy módon az európai történelem hanyatlástendenciájának végső állomásként mutatják be. Az európai racionalizációs tendencia – a felvilágosodás folyamata – a szerzők szerint a totális társadalmi integráció világába torkollott. A könyv társadalomfilozófiai teljesítménye e helyzet kategóriális megragadásában áll. A kidolgozott kategóriális szerkezetet Adorno és Horkheimer érvényesnek tekintette a fasizmus bukása után létrejött társadalmi konstellációk esetében is. A manipuláció szerintük életben tartja a totalitárius tendenciákat. E tendenciák – s ezt Adorno néhány megjegyzése is alátámasztja – különös keménységgel érvényesültek a „bürokratikus szocializmus” világában. A FELVILÁGOSODÁS DIALEKTIKÁJA így különös és érdekes olvasmány lehet egy olyan szituációban, amelyet éppen a szocialista totalitariz-